

ELMI TƏDQIQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal

aem.az

e-ISSN: 2789-6919

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ELMİ TƏDQIQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

İmpakt Faktor: 0.864

Cild: 3 Sayı: 2

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal

Impact Factor: 0.864

Volume: 3 Issue: 2

Bakı – Baku

2023

Jurnal 01.03.2021-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 4336

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
01.03.2021.
Registration № 4336

Redaksiyanın ünvanı
AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
AZ1073, Baku,
Matbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 807 67 68
+994 12 510 63 99

E-mail:
tedqiqat1707@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10.36719

idealonline

WorldCat®

SEMANTIC SCHOLAR

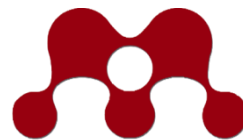
OA·mg

Academia.edu

CiteFactor
Academic Scientific Journals

MENDELEY

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© <https://aem.az>
© info@aem.az

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
m_ilham63@mail.ru

Editor

Assoc. Prof. Dr. İlham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
m_ilham63@mail.ru

Redaktor köməkçisi

Magistrant Aytən MƏCNUNLU, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
aytanmacnuzade@gmail.com

Assistant editor

Master Aytan MAJNUNLU, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
aytanmacnuzade@gmail.com

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Müseyib İLYASOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Xatirə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVƏ, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şəfəq ABDULLAYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUCOVA, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Tərxan CƏBRAYILOV, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zəfər CƏFƏROV, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan
Dr. Fuad RZAYEV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Editors in scientific fields

Prof. Dr. Shahla SAMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Museyib ILYASOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Khatira HUSEYINOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afarin ABBASOVA, Western Caspian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shafag ABDULLAYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUJOVA, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Animal Husbandry Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Tarkhan JABRAYILOV, Azerbaijan University of Architecture and Construction / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zafar JAFAROV, Azerbaijan University of Architecture and Construction / Azerbaijan
Dr. Fuad RZAYEV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan

REDAKSIYA HEYƏTİ

Humanitar və ictimai elmlər

Prof. Dr. Nərgiz AXUNDOVA, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Yerden KAJIBEK, Qazax dili Akademiyası / Qazaxıstan
Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin İqor Sikorski adına Kiyev Politeknik İnstitutu / Ukrayna
Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. Uganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Nataly MIŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası
Prof. Dr. Yelena ŞİŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elza MOLLAYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxıstan Milli Qadın Pedaqoji Univeristetini / Qazaxıstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Elza ALİSOVA, Girne Amerikan Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Gülnoz SATTOROVA, ÖEA Özbək Dili, Ədəbiyyatı və Folkloru İnstitutu / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İlkin QULUSOY, Qafqaz Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Təbiət elmləri

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Duyğu KILIÇ, Amasya Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham ŞAHMURADOV, AMEA Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Zöhrab QARAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Marmara Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, M.Topçubaşov adına Elmi Cərrahiyyə Mərkəzi / Azərbaycan
Prof. Dr. İbadulla AĞAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elxan NURİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANI, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ
Dr. Xanzoda YULDAŞEVA, Tibb İşçilərinin Peşə Kvalifikasiyasının İnkişafı Mərkəzi / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytəkin AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Fərid NAĞIYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Beloserkovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna

Dəqiq elmlər

Prof. Dr. Yusif MƏMMƏDOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Maarif CƏFƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səadət KƏRİMİ, Kral Texnologiya İnstitutu / İsveç

Texnika elmləri

Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Metroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeristet / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Mövlud HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

EDITORIAL BOARD

Humanities and social sciences

Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA, Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Erden KAJIBEK, Kazakh Language Academy / Kazakhstan
Prof. Dr. Irina KREYDICH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Mongolian State University / Mongolia
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N. Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Masuma DAEL, Payame Noor University of Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia
Prof. Dr. Cihan OZDEMIR, Bilecik Şeykh Edebali University / Turkey
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedogogical Institute / Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Elza ALISHOVA, Girne American University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the UAS / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. İlkin GULUSOY, Kafkas University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Seljuk University / Turkey

Natural sciences

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Nikolay BRICO, First Moscow State Medical University named after I.M.Sechenov / Russia
Prof. Dr. Duyghu KILICH, Amasya University / Turkey
Prof. Dr. Ilham SHAHMURADOV, Institute of Botany of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Zohrab GARAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehmet UNLU, Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Ilham KAZIMOV, Scientific Surgery Center named after M.Topchubashov / Azerbaijan
Prof. Dr. Ibadulla AGHAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Elkhani NURIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Asif MANAFOV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Dr. Khanzoda YULDASHEVA, Center for Professional Development of Medical Workers / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytikin AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Farid NAGHIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine

Exact sciences

Prof. Dr. Yusif MAMMADOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Maarif JAFAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Saadat KARIMI, Royal Institute of Technology / Sweden

Technical sciences

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Movlud HUSEYNOV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/18/7-12>

Eldar Arif oğlu Cəfərov
Bakı Dövlət Universiteti
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
eldarjafarov@bsu.edu.az
Mirşəhla Cəmil qızı Əsgərli
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
mirshahlaasgerova@gmail.com

**TÜRKİYƏNİN BALKAN SİYASƏTİ: BÖYÜK DÖVLƏTLƏRİN
REGIONA MARAĞI VƏ GEOSİYASİ RƏQABƏT**

Xülasə

Qədim coğrafiyası ilə Balkanlar tarixin hər dövründə hegemonluq mübarizəsinin şahidi olmuşdur. Avropanın Asiyaya açılan bu qapısının qıfılını tutan hər bir aktyor, şübhəsiz ki, qlobal gücə çevrilmişdir. Tarixdə imperiyalara ev sahibliyi edən Balkanlar etnik və dini baxımdan tam bir mozaikanı xatırladır. Regionda sabitlik və mehriban qonşuluq münasibətlərinin qurulması o qədər çətindir ki, maraqlı tərəflər arasında fikir ayrılıqlarının həlli tarix boyu həmişə problemlə və qanlı olub. Bu səbəbdən də regionda baş verən proseslər dünya ədəbiyyatına “balkanlaşma” termini verib.

Yalnız son iki əsrdə bölgədə hökmranlıq edən və rəqabət aparən güclərə nəzər saldıqda eyni aktyorlarla qarşılaşırıq. Balkanların xülasəsi beş əsrlik Osmanlı hakimiyyəti və ondan sonra Avropa ilə Rusiya arasında gedən mübarizədir. Bu gün Balkanlar regional və qlobal güclərin rəqabət meydanı olmaqda davam edir. Rusiyanın bölgəyə məlum marağı tarixi, etnik və dinidir. Avropa İttifaqının (Aİ) son zamanlar Balkanlara yönəlmiş “Genişləmə Siyasəti”, ABŞ-ın regiona doğru atdığı addımlar və Çinin fəaliyyəti diqqəti çəkir.

Balkan dövlətləri istər tarixi, istərsə də iqtisadi və coğrafi baxımdan Türkiyə üçün vacib əhəmiyyətə malikdirlər. Türkiyənin Balkanlarla olan əlaqələri keçmişdən gələn qonşuluq və dostluq münasibətləri ilə yanaşı ortaq dəyərlərdən də güc alır. Türkiyə ərazisinin 5 faizini təşkil edən Şərqi Trakya Bölgəsi Balkan coğrafiyası daxilində yerləşdiyi üçün Türkiyə coğrafi baxımdan bir Balkan ölkəsidir. Amma ondan da önəmlisi odur ki, müasir Türkiyə Respublikası təxminən 550 il Balkanlarda hökmranlıq edən Osmanlı İmperiyasının mirasını daşıyır. Lakin region Türkiyə ilə yanaşı ABŞ, Rusiya, Çin kimi böyük dövlətlərin və eyni zamanda NATO, Aİ-nin diqqət mərkəzindədir. Məqalə Türkiyənin hazırkı dövrdə regionda davam edən geosiyasi rəqabət mühitinə uyğun olaraq həyata keçirdiyi siyasəti nəzərdən keçirir. Digər dövlətlərin regiona dair maraq və planlarını, Türkiyənin hazırkı mövqeyi və mövqeyini qorumaq uğrunda siyasəti məqalədə təhlil edilir.

***Açar sözlər:** Türkiyənin xarici siyasəti, Balkan dövlətləri, Avropa İttifaqı, Türkiyənin Balkan siyasəti, Rusiya və Balkanlar, NATO və Balkanlar, iqtisadi əməkdaşlıq, geosiyasi rəqabət, Osmanlı mirası, Çin və Balkan dövlətləri*

Eldar Arif Jafarov
Baku State University
Ph.d in Political Science
eldarjafarov@bsu.edu.az
Mirshahla Jamil Asgarli
Baku State University
master student
mirshahlaasgerova@gmail.com

Turkey's Balkan policy: the interests of the great states in the region and geopolitic competition

Abstract

The Balkans have witnessed hegemony in every period of history with the explorers of geography. Every actor who opens this door from Europe to Asia is experiencing an increasing workload. The Balkans, which are included in the history of the empire, live a complete mosaic separately. Throughout history, resolution of conflicts between results has always been found to be problematic and bloody. In this regard, the term "balkanization" is used in the world literature. Let's not go too far back.

However, when we look at the capture and control agencies in a county outside the USA, we encounter two of the same representatives. The Balkans is the epitome of five centuries of Ottoman rule and is the scene of the rivalry between Europe and today's Balkans for protection, storage and world power. Russia's interest in the region is of historical, ethnic and well-known religious nature.

Recently, attention has been drawn to the EU's "Accession Policy" towards the Balkans, the steps taken by the USA towards the region and the steps of China. Balkan states are important for Turkey in terms of history, economy and the world. Turkey's relations with the Balkans are strengthened by common values, good neighborly and friendly relations. Turkey, located in the Balkan geography, covering the Eastern Thrace region, which constitutes 5 percent of Turkey's territory, is a Balkan country. But more importantly, the modern Turkish Republic needs the legacy of the Ottoman Empire, prahelet 550 But the region is in the center of attention of NATO and EU as well as big countries like Turkey, USA, Rit. The article changes Turkey's current policy in line with the ongoing geopolitical competition. The article examines the interests and plans of other countries in the region, Turkey's current situation and politicians.

Keywords: *Turkish foreign policy, Balkan countries, European Union, Turkey's Balkan policy, Russia and the Balkans, NATO and the Balkans, economic cooperation, geopolitical competition, Ottoman legacy, China and the Balkan states*

Giriş

Balkanların böyük dövlətlər üçün əhəmiyyətinin səbəbini anlamaq regiondakı güc mübarizəsini düzgün qiymətləndirmək üçün çox vacibdir. Bu bölgənin geosiyasi mövqeyinə görə çoxqütblü dünya sistemində bölgənin mühüm önəm təşkil edəcəyini söyləmək mümkündür. Avropanı Şərqlə birləşdirən ən mühüm keçid olan Balkanlar tarix boyu bir çox imperiya və dövlətlər üçün mühüm strateji bölgə hesab edilmiş və nəticədə regionla bağlı davam edən qarşılıqlı olmuşdur. Şimalda Dunay çayı, şərqdə Qara dəniz, cənubda Aralıq dənizi və Boğazlarla Avropanın içrilərinə aparan ticarət yolu bu bölgəyə nəzarət edən aktyorun beynəlxalq aləmdə, xüsusən də beynəlxalq aləmdə təsirli gücə çevriləcəyini deməyə əsas verir. Keçən əsrə qədər müxtəlif sivilizasiyaların təsiri altında olan Balkanlar, xüsusən də şərqə gedən ticarət yollarına və münbit torpaqlarına nəzarət etdiyi üçün enerji qaynaqlarının keçidi və bugünkü dünyada strateji əhəmiyyətini artırmışdır. Miqrasiya hərəkətləri. Bu səbəbdən bölgə həm qlobal, həm də regional güclərin mübarizə meydanına çevrilib (Braniff, 2011).

Balkan coğrafiyası minillik sivilizasiyanın beşiyidir və bu sivilizasiyanın beşiyində bir çox xalqlar öz mədəniyyətlərini, tarixlərini yazmışlar. Balkan coğrafiyasında təxminən 1 milyon 70 min türk və 8,2 milyon müsəlman (Balkan türkləri də daxil olmaqla) yaşayır. Etnik mənşəyindən asılı olmayaraq, Balkan türkləri və Balkan müsəlman icmaları Türkiyə haqqında müsbət fikirdədirlər. Bu toplulmlar Türkiyəni xüsusilə zülm, qarşılıqlı və böhran dövründə "qoruyan dövlət" kimi görürlər. Türkiyə dövləti və cəmiyyəti də Balkan türklərini və müsəlmanlarını dostları kimi görürlər (Demirtas, 2013: 170).

Balkanlar Türkiyənin Avropaya gedən yoludur. Türkiyənin ən sıx iqtisadi və siyasi əlaqələri olduğu Avropa ölkələri ilə Türkiyəni birləşdirən yollar bu regiondan keçir. Ona görə də Balkanlarda sabitlik və sülh həm Türkiyənin təhlükəsizliyi, həm də bu birləşdirici yolların kəsilməməsi və pozulmaması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Balkanları geosiyasi baxımdan Türkiyə üçün

əhəmiyyətli edən digər məqam Yunanıstanın bu bölgədə yerləşməsidir. Bu səbəblərdəndən irəli gələrək 1923-cü ildən Türkiyənin xarici siyasəti Balkan coğrafiyasında sabitlik və sülhə can atır və həmişə bölgə dövlətləri ilə əməkdaşlıq yollarını axtarır.

Türkiyə XX əsrin 90-cı illərindən sonrakı dövrdə Balkanlarla əlaqələrini inkişaf etdirməkdə əhəmiyyətli uğurlara imza atsa da, Almaniya, İngiltərə, Fransa, İtaliya kimi Avropa dövlətləri və təbii ki qlobal güc olan ABŞ kimi uğur qazana bilmədi. Bunun isə bir sıra səbəbləri var idi ki, bu səbəblər aşağıdakılardır:

1. Türkiyə iqtisadiyyatı digər ölkələrin iqtisadiyyatları ilə eyni səviyyədə deyil.
2. Türkiyənin siyasəti və siyasi vəziyyəti adicəkilən ölkələrdəki siyasi situasiyadan fərqli olaraq sabit deyil.
3. Türkiyə ciddi iqtisadi, siyasi və sosial problemləri olan bir ölkədir.
4. Beynəlxalq siyasi sistemdə bu dövlətlər Türkiyədən daha çox nüfuzə və söz haqqına sahibdirlər.
5. Sosializmdən kapitalizmə keçid edən Balkan ölkələri əsasən Türkiyədən daha çox Aİ ölkələri ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsində daha maraqlı idilər. Ona görə də bu ölkələr 1990-cı ildən sonrakı müddətdə üzvlərini Aİ-yə tutub və Aİ-yə üzvlüyünü əsas xarici siyasət hədəfi kimi müəyyənləşdiriblər. Bu vəziyyət Aİ-nin aparıcı dövlətləri olan Almaniya, Fransa, İngiltərə və qismən də İtaliyaya regionda böyük üstünlüklər verdi (İrge, 2011: 280).

Türkiyə xarici siyasətində artan fəallığına görə 2000-ci illərdə Balkanlarla siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni əlaqələrində əhəmiyyətli yol qət etmişdir. Bu dövrdə Türkiyə Balkanlar siyasətində getdikcə daha aktiv rol oynamağa başlamış və ölkələr arasında əməkdaşlıq və vasitəçilik sahəsində mühüm addımlar atmışdır. Türkiyə-Xorvatiya-Bosniya-Herseqovina və Türkiyə-Serbiya-Bosniya-Herseqovina arasında üçtərəfli məsləhətləşmə mexanizmləri qurulmuşdur və bu mexanizmlərin yaradılmasında Türkiyənin təşəbbüsü özünü göstərmişdir. Bu çərçivədə Cənub-Şərqi Avropa Əməkdaşlıq Prosesinin 11 qurucularından olan Türkiyə regionda iqtisadi inkişaf və siyasi sabitlik üçün tədbirlərdə iştirak etmişdir. Eyni zamanda Türkiyə IFOR, SFOR və KFOR-a verdiyi hərbi töhfələr Türkiyənin Balkanlarda aktiv siyasət yürütdüyünün vacib göstəricilərindəndir (11).

Son illərdə Balkanlar region olaraq getdikcə aktiv rola sahib olaraq Avropa, Rusiya və ABŞ arasında əhəmiyyətli rəqabət meydanına çevrilir. Avropalı səyahətçilər Balkanları ayrı bir coğrafi, sosial və mədəni olaraq görürlər. Avropa torpaqlarının, xüsusən də Balkanların özünəməxsus fizioqnomiyaya malik olduğunun və xüsusi diqqətə layiq olduğunun dərk edilməsi böyük dövlətlərin Balkanlara cəlb olunması prosesinin başlanğıcıdır. Aİ-nin Balkanlara marağının iki ilə yaxın, ABŞ-ın isə son bir neçə ayda Balkanlara marağının artmasının müxtəlif səbəbləri var. Qərb güclərinin yeganə məqsədi region ölkələrindədir (Ayman, 2012: 938).

Aydındır ki, söhbət qanunun aliliyini, demokratik institutları və iqtisadi artımı təşviq etməkdən getmir. Qərb liderlərinin xüsusilə də son bəyanatlarında qeyd etdiyi kimi, burada əsas məqsədlərdən biri Rusiya, Çin və Türkiyə kimi mühüm aktorların Balkanlarda artan təsirinin qarşısını almaq və hətta nail olunarsa bu təsirin azaldılmasıdır. İngiltərənin Balkanlara marağı ondan ibarət idi ki, Aralıq dənizində heç bir düşmən və güclü dövlət hökmranlıq etməməlidir. İngiltərənin Yaxın Şərq və Avropadakı maraqları Osmanlı İmperiyasının taleyi ilə sıx bağlı idi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Soyuq Müharibənin ikiqütblü repressiv təsiri ilə Avropa dövlətlərinin Balkanlarda güc mübarizəsindən kənar qaldıqları müşahidə edilmişdir. Lakin Soyuq Müharibədən sonra Avropanın bölgəyə marağı yenidən ortaya çıxdı.

Balkanlar geosiyasi baxımdan Avropa ölkələrinə gedən boru kəmərlərinin tranzit marşrutu üzərində yerləşməsi ilə əlaqədar Avropa İttifaqı üçün Balkanlar həm də Rusiyadan təbii qaz asılılığını azaltmaq üçün alternativ marşrutlar üzərində yerləşdiyi üçün çox vacibdir. Bundan əlavə, Balkanların Avropaya qeyri-qanuni miqrasiya yolları üçün mühüm tranzit nöqtəsi olması və mütəşəkkil cinayətkarlıq və təhlükəsizlik məsələlərinə görə diqqətəlayiq potensiala malik olması Avropa dövlətlərinin bölgəyə həssaslığını artırır.

Avropa İttifaqının (Aİ) Balkanlarla bağlı fəaliyyətinə gəldikdə isə biz ilk olaraq 1995-ci il "Royamont Dövrünü" görə bilərik. 1995-ci ildə 27 dövlətin Fransada görüşünün nəticəsi olaraq bəyanat qəbul edilmişdir. 1999-cu ildə Aİ Balkanlarla "Sabitlik və Əməkdaşlıq dövrünə"

girdiklərini vurğulamışdır. Balkan ölkələri və Aİ-nin üzvləri arasında 23-24 noyabr tarixində Xorvatiyanın paytaxtında zirvə toplantısı baş tutmuşdur. Görüşün nəticəsi olaraq Zaqreb deklarasiyası qəbul edilmişdir (Davutoğlu, 2010: 247).

Çin “Bir kəmə, bir yol” layihəsinin bir hissəsi kimi bölgəyə Avropaya dəhliz kimi baxır. “Bir kəmə, bir yol” layihəsi də məhz Çinin super güclü dövlət planının bir tərkib hissəsidir. Çinin təşəbbüskarı olduğu layihədəki əsas məqsədi planetə nüfuz edən güclü nəqliyyat və logistika infrastrukturunu yaratmaqdır. Bu infrastrukturun mövcudluğu Çin mallarının, ideyalarının və mədəniyyətinin təbliğinə və nəqliyyat marşrutlarına bitişik bütün ölkələri birləşdirməyə imkan verəcək. Bu çərçivədə həyata keçiriləcək layihələr arasında Xorvatiyanın cənubunda dəniz üzərində tikiləcək körpü, Huawei Technologies-in Serbiya telefon idarəsini modernləşdirməsi və eyni şirkətin Belqrad və Adriatik dənizini birləşdirəcək Monteneqroya avtomobil yolunun tikintisi daxildir. Çin hər nə qədər regiondakı aktivliyini artırır, nüfuzunu və təsir qabiliyyətini artırmağa çalışsa da, geosiyasi rəqabətin güclənməsi ona maneələr yaradır (Türkiyə Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, 2013).

Çindən sonra Rusiyanın da regiona marağı getdikcə artmaqdadır. Əslində Rusiya həm çarizm, həm də sovet dövründə ənənəvi olaraq Balkanlarda baş verən proseslərlə yaxından maraqlanıb və həmişə Balkanlarda olub. Balkanlarda Aİ-nin siyasi fəaliyyəti 2000-ci illərin ikinci yarısından etibarən zəifləməsi ilə birlikdə, Aİ daxilindəki problemlər və Rusiyanın aktiv fəaliyyəti nəticəsində, Aİ regionda real təsirə malik yeganə beynəlxalq aktor olmaq xüsusiyyətini itirməyə başlamışdır. Balkan ölkələrinin hökumətləri pragmatik xətt tutaraq hər iki qütblə yaxşı münasibətlər saxlamağa çalışsalar da, bir çox ölkənin daxili siyasətində Rusiyaya rəğbət bəsləyən qüvvələr artmağa başladı. Digər tərəfdən, Rusiya da böyük layihələrə, xüsusilə enerji sektoruna böyük sərmayələr qoyur. Serbiyada qismən və ya tamamilə ruslara məxsus şirkətlərin sayı minə yaxındır. Bu şirkətlərin ümumi gəlirinin 5 milyard euro dəyərində olduğu təxmin edilir.

Rusiya və Çin Serbiyada çox fəal görünsələr də, Serbiyaya ən çox sərmayə qoyan beş ölkədən dördü Aİ üzvüdür və Serbiya Almaniya və İtaliya ilə azad ticarət razılaşmasına malik olsa da, Rusiya ilə olduğundan daha çox ticarət aparır. Rusiya. Aİ-nin hesablamalarına görə birliyə üzv olmayan Qərbi Balkan ölkələrinin ümumi ticarətində Aİ 73% paya sahib olub. Çin və Rusiyanın nisbətləri 5% olmaqla bir-birinə yaxındır (Bechev, 2012: 136).

Demokratiya Araşdırmaları Mərkəzinin hesabatı göstərir ki, Qərbi Balkan ölkələri Rusiyanın regionda artan təsirinə və enerji, bankçılıq, metallurgiya və daşınmaz əmlak kimi sektorlarda mövcudluğuna qarşı həssas olaraq qalır.

Serbiyada hesablanır ki, ölkənin ümumi daxili məhsulunun 10 faizi rəsmi olaraq Rusiyanın xüsusilə enerji sektorunda olması ilə bağlıdır. Bununla belə, ekspertlər bu rəqəmin regiona yatırılan Rusiya sərmayələrinin barmaqla sayılması olduğuna diqqət çəkirlər. DEMOS Tədqiqat Birliyinin (DEMOS Research Association) hesabatına görə, “Rusiyanın Serbiyaya birbaşa xarici sərmayəsinin böyük hissəsi Avstriya və Hollandiya kimi Aİ ölkələrində ofisləri olan Rusiya şirkətlərindən gəlir”.

Soyuq müharibədən sonra Yuqoslaviyanın parçalanması ilə ortaya çıxan etnik münaqişələr nəticəsində Balkanlar beynəlxalq siyasətin gündəminə gəldi. NATO-nun Balkanlara ağırlığını verməsinin bir sıra səbələri mövcud idi. Ən mühüm səbəblərdən biri Bosniya-Hersoqovina və Kosovoda baş verən humanitar qırğınlar olmuşdur. Və bu dövərdə Sovet İttifaqı sürətlə genişlənməyə davam edirdi və ümumi müdafiəni nəzərdə tutan hərbi struktur yaratmaq üçün Qərbin siyasi təzyiqi sürətləndi. NATO-nun genişlənməyə başlaması ilk başlarda Türkiyəni narahat edirdi. Çünki ilk olaraq təşkilata yeni üzv olan dövlətlərin Türkiyənin təhlükəsizliyinə bir faydası olmasa da, onun təşkilat daxili məsuliyyətini artırırtdılar. Həmçinin Amerikanın yeni üzvlərə olan yardımları Türkiyəyə olan yardımların azalmasına səbəb olmuşdu (10).

Balkanları geosiyasi baxımdan Türkiyə üçün əhəmiyyətli edən digər məqam Yunanıstanın bu bölgədə yerləşməsidir. Türkiyə-Yunanıstan münasibətləri son vaxtlar yumşalsa və normallaşsa da, Kipr və Egey dənizi ilə bağlı problemlər və fikir ayrılıqları həll olunmamış qalır. Ona görə də Yunanıstanın Balkan coğrafiyasında fəal aktyora çevrilməməsi, bölgənin digər ölkələri ilə əlaqələrini inkişaf etdirməsi və Türkiyənin Yunanıstanı bu coğrafiyada balanslaşdırması son dərəcə vacibdir. Türkiyə bu yarışmada fərqli oriyentasiyalı yerli aktorlar üçün tamamlayıcı və qismən

tarazlaşdıran regional gücdür. Avropa Birliyinin Balkanlardakı siyasətini gözdən keçirdikdə onun Türkiyəni Balkanlardan təcrid etmək siyasətini görə bilirik (Headley, 2008).

Xarici İşlər Nazirliyinin 2013-cü il strateji sənədinə əsasən, Balkan siyasəti “yüksək səviyyəli siyasi dialoq”, “hamı üçün təhlükəsizlik, maksimum iqtisadi inteqrasiya” və “çoxmillətli, çoxmillətli dövlətlərin qorunması” oxları üzərində formalaşmışdır. Türkiyə bu yanaşma ilə iqtisadi fəaliyyətlərlə yanaşı sosial və mədəni fəaliyyətlərə də önəm verir. Türkiyənin bu yumşaq güc alətlərinə önəm verməsi region xalqları tərəfindən inam və sabitliyi artırmaq üçün yaxşı niyyətli bir addım kimi qəbul edilir. Balkanlarda, xüsusən də Türkiyədə ən təsirli yumşaq güc aktorlarından biri də populyar mədəniyyətdir. Onların arasında ən önəmlisi seriallar və filmlərdir. Türkiyə bütün Balkan ölkələri ilə müxtəlif sahələrdə mədəni əlaqələrinin qorunub saxlanılmasına daima diqqət edir. QHT-lər, işgüzar dairələr, dövlət qurumları, siyasi partiyalar, dövlət və özəl qurumlar, TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency), Yunus Əmrə İnstitutu, Diyanət İşləri Başçılığı və digər qurumlar ilə aralarındakı koordinasiyaya böyük əhəmiyyət verir (Bretherton, Vogler, 2006).

Nəticə

Ümumi olaraq Balkanların geosiyasi mövqeyi göz önünə gətirildikdə, regionda böyük dövlətin maraqlarının olması gözlənilən bir haldır. Avropa və Asiya arasındakı yerləşmə mövqeyi qonşu dövlətlər qədər Çinin də regiona marağın artırmışdır. Regionda etnik və digər səbəblərdən çıxan münaqişələr, dövlətlərin iqtisadi və siyasi cəhətdən zəif olması ilə bərabərində gələn kənar qüvvələrə qarşı müqavimət göstərməkdə potensialın zəif olması tarix boyunca regiona olan təsirlərin çox olmasına səbəb olmuşdur. II dünya müharibəsi dövründə SSRİ-nin, sonrasındakı Qərbin müdaxilələri və Türkiyənin Balkanlara yanaşması region dövlətlərində 3 meyil formalaşdırmışdır. Lakin sonradan SSRİ-nin süqutu və Qərbin güclü mövqeyi və Türkiyənin iqtisadi potensialının kifayət qədər olmaması Balkan dövlətlərində Qərbə meyillənmə prosesini sürətləndirmişdir. Sonrakı illərdə Türkiyə mövcud situasiyanı dəyişmək üçün bir sıra üsullardan istifadə etdi. Əsas olaraq da Türkiyənin bu mübarizədə əsas silahı yumşaq güc faktoru olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Braniff, M. (2011). Integrating the Balkans: Conflict Resolution and the Impact of the EU Expansion, New York: Palgrave Macmillan.
2. Demirtas, B. (2013). “Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices. Building Bridges and Constructing a Common Future”. Perceptions, 18(2), p.163-184.
3. Irge, N. (2011). “Geopolitical Splits in the Balkans and Turkey”. Longing Comak. Caner Sancaktar (ed.) International Balkan Congress Proceedings. Kocaeli: Kocaeli University Publications No: 413, p.275-297.
4. TSK. (2013). Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin Sülhü Dəstək Əməliyyatlarına Töhfəsi. 18 oktyabr. http://www.tsk.tr/4_uluslararası_iliskiler/4_1_turkiyenin_barisi_destekleme_harekatina_katkilari/konular/turk_silahli_%20kuvvetlerinin_barisi_destekleme_harekatina_katkilari.htm.
5. Ayman, G. (2012). “Relations with the Balkans”. Lighter. Haydar (eds.), Turkish Foreign Policy: 1919-2012 (2nd Edition). Ankara: Barış Platin Book, p.936-943.
6. Davudoğlu, A. (2010). Strateji Dərinlik: Türkiyənin beynəlxalq mövqeyi (41-ci nəşr). İstanbul: Küre Nəşrləri.
7. Türkiyə Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (2013). Türkiyənin Beynəlxalq Təhlükəsizlik Sahəsində Təşəbbüsləri və Beynəlxalq (NATO, BMT, Aİ) Sülhməramlı Dəstək Əməliyyatlarına Töhfə. 18 oktyabr. http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-uluslararası-guvenlik-alanındaki-girisimlerive-uluslararası-nato_-bm_-ab_-barisi-koruma-destekleme-harekatlarinak.tr.mfa.
8. Bechev, D. (2012). “Turkey in the Balkans: Taking a Broader View”. Insight Turkey. 14(1), p.131-146.
9. Türkiyə Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi. (2013). Balkan ölkələri ilə əlaqələr. Alındı: 18 oktyabr. http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa.

10. Headley, J. (2008). Russia and the Balkans: foreign policy from Yeltsin to Putin. New York: Columbia University Press.
11. Bretherton, C., Vogler, J. (2006). The European Union as a Global Actor (Second Edition). London: Routledge.

Göndərildi: 25.12.2022

Qəbul edildi: 07.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/18/13-15>

Məxluqə Eldəniz qızı Qasımova
Bakı Avrasiya Universiteti
magistrant
mxlqasimova@gmail.com

MUSA YAQUB POEZİYASININ ESTETİZMİ VƏ BƏDİİ MEYARLARI

Xülasə

Azərbaycan poeziya ənənəsinin davamçılarından olan ustad şairlərdən biri də Musa Yaqub olmuşdur. XX əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan ədəbi mühitində öz seirləri ilə Azərbaycan bədii irsini zənginləşdirən Musa Yaqubun bədii estetikası xüsusilə diqqət çəkir. O, öz şeirlərində yalnız forma cəhətdən deyil, mövzu baxımından da Azərbaycan poeziyasını zənginləşdirmişdir. Onun poeziyasının əsas xəttini təşkil edən mövzulardan ən öndə gələn vətən mövzusu olmuşdur. Bununla yanaşı o, insan xarakterini poetik dildə özünəməxsus estetiklə ifadə etmişdir. Musa Yaqubun poeziyasında diqqət ayırdığı mövzulardan biri də təbiət mövzusu olmuşdur. Təbiət təsvirlərində istifadə etdiyi poetik fiqurlar xüsusi ilə diqqət çəkir.

Açar sözlər: poeziya, estetika, bədii meyarlar, vətən, təbiət, insan

Makhluga Eldaniz Gasimova
Baku Eurasian University
master student
mxlqasimova@gmail.com

Aestheticism and artistic criteria of Musa Yagub's poetry

Abstract

Musa Yagub was one of the master poets who followed the tradition of Azerbaijani poetry. From the middle of the 20th century, the artistic aestheticism of Musa Yagub, who enriched Azerbaijan's artistic heritage with his works in the literary environment of Azerbaijan, is particularly noteworthy. In his poems, he enriched Azerbaijani poetry not only in terms of form, but also in terms of subject matter. Among the main themes of his poetry, the theme of homeland was the most prominent. At the same time, he expressed the human character in a poetic language with a unique aestheticism. Nature was one of the topics that Musa Yagub paid attention to in his poetry. The poetic figures he uses in his descriptions of nature are particularly noteworthy.

Keywords: poetry, aesthetics, artistic criteria, motherland, nature, man

Giriş

Poeziyada bədii estetik qavrayışın təməlinə gözəllik amili zövq faktoruna çevrilir. Təbiətin və xarakterin bir predmetidir, möcüzədir, nigarançılıqdır, həsrətdir, diqqətə sayan nəşə bir nəşədir (şeydir)" (Hacızadə, 2008: 485).

Musa Yaqub şeirlərində zahirən nəzərə çarpmayan cəmiyyətdə geden qlobal proseslərə toxunur: balacalar-böyükələr, tənhalər birləşmələr, ölümlər-dirilər. Cəmiyyətdəki insanlar təbəqələşirsə, bölünürsə məhvə, ölümə məhkum olurlar. Qlobal auranı ləkələmək, parçalamaq yaramaz, necə ki, Qarağacın taleyini insanlar, insan cəmiyyəti, insan fərdi yaşaya bilər.

Yaşıl taclı ağaclarla
Qarağac olub gedir.
Əyilməyib son nəfəsdə,
Quruyurlar ayaq üstə bu ağaclar.
Bəlkə yaxın olsaydılar (Yaqub, 2007: 423),

Musa Yaqubun poeziyasında məzmun yükü fəal humanizmlə müşayiət olunur, sosial-mənəvi sərvətə çevrilir. “Ah, insan” şeirinə diqqət yetirək. Birbaşa Allaha müraciət yoxsa da, şairin iltiması humanizm axtarışıdır, insanlığın riyakarlıqdan xilas, yalvarışıdır.

Ürəyin ən uca məqamları var,
Bu qönçə məqamlar, incə məqamlar-
Duyğulu, uyğurlu, bir az qayğılı,
Belə nur məqamda, büllur məqamda
Bu dünya nə gözəl olur Allahım (Yaqub, 2004: 3)!

“Musa Yaqubda poetik pafos poetik yükün çəkisindən asılıdır. Şeirlərində dünya, kainat, insan bir-birlərini şərtləndirir. Vətəndaş, torpaq-vətən, məhəbbət-sevgi kimi bəşəri anlayışlar poetik məzmunun materiallarıdır. “Dünya”, “Ağlamayan uşaqlar”, “Tənhalıq”, “Tərəzi”, “Yaşamaq və həyat”, “Bir günah sənin” bir günah mənim və digər şeirləri müxtəlif mövzularda qələmə almışsa da, bir motiv-insan amili, vətəndaş mövqeyi, torpaq məhəbbəti humanizm, bir sözlə, poetik təfəkkür şairin dünyagörüşünün məhsuluna çevrilib şeirin predmetini işıqlandırır. Və bir ideya məzmununda birləşir (O görüşlər, 2016: 3).

Pafos bədii əsərin məzmun və formasını tamamlayır, poetik təsir gücünü əlvanlaşdırır, bədii yaradıcılığın bir prinsipidir və şair tərəfindən gözlənilir. Lakin bütün şairləri eyni qəlibə salmaq qeyri-mümkün həqiqətdir, fərdi yaradıcılıq manerasıdır, daxili-emosional mənbəyidir. M.Yaqubun poeziyasında bədii pafos emosionallığı ilə dərin fikrin, poetik konfliktin istiqamətini təşkil edir (Bu dünyanın qara daşı göyerməz, 2007: 1360).

Pafos ziddiyyətlərsiz ötürür və zamanın dolaylarını özündə əks etdirir, lirik, dramatik, tragik, komik və qəhrəmanlıq tərzində, üslubunda meydana çıxır. Lakin bunları bir ümumi pafos – romantik pafos birləşdirir. Poeziyada bu keyfiyyət çatışmırsa, humanizmin, vətənpərvərliyin, əxlaqiyyəlin mənalılığı və ifadəliliyi olmur. Misralar texniki-struktur ölçülərə cavab verir. Musa Yaqub belə bir poetik meyarı gözləmişdir, çünki onun özü vətəndaşdır”. Musa Yaqubun “Köhnə dərdə” şeiri kifayət edər ki, deyək şairin ovqatı daha dərinə köklənir və bəşəri etirazı şərtləndirir:

Yəqin ki, o şövlər,
Zövqlər dəyişib –
Bu köhnə binanın təzə yiyəsi
Daha bundan sonra nələr deyəsi,
Qədim şəkəklər sökülüb gedir.
Pozulur yazısı möhür daşının,
Qazılır quyruğu tovuz quşunun (Fuad, 2005: 485).

“Musa Yaqub, ümumiyyətlə, poeziyasında “daşı” obrazlaşdırma bilmişsə o, təbiətin estetik xassələrini əvvəlcə qavramışdır, ona yiyələnəməsi meyarını dəqiqləşdirmişdir. Daş taleylənmişsə bu qara daş dünəndən bu günə qayıdarmı? Estetiklikdən çıxış edən şairə bəllidir ki, gözəllik (daş da, qaya parçası da və s.) ümumbəşəridir, ona siyasilik donu geyindirilməməlidir” (Osmanoğlu, 2015: 3).

Çün bu dünyanın
Nə bu ocaq közərəsi, sənəsi,
Nə o günlər bir də geri dönəsi,
Qəm eləmə könlümün bir dənəsi-
Bu dünyanın qara daşı göyerməz (Bayramov, 2007: 3).

M.Yaqubda İnsan - Dünya paralleli yalnız poetik təsvirlə tamamlanmır, belə olsa idi, mübaliğəsiz, şairin poeziyası adıləşərdi. Sənətin eczakrılığına varanda, insan psixologiyasının və sosial davranışının doğurduğu müsbət və mənfi halları sənətdə mənimsəyəndə bu, səthi və geniş əks oluna da bilir. Lakin məxsusi poeziyada bu təsvir (tərənnüm) şairdən eczakr istedad istəyir.

Ədəbiyyat

1. Hacızadə, N. (2008). Musa Yaqub - öz poeziyasının heykəli. Yada düşdü. Bakı: Araz, s.474-488.
2. Yaqub, M. (2007). Ah, insan; Nida; Bir yaz gecəsində; Mahnı; şeirlər; Ulduz. № 5, s.52-53.
3. Yaqub, M. (2004). Ruhumla söhbət: şeirlər. Bakı: Azərənəşr, 283 s.
4. O görüşlər. (2016). Ədəbiyyat qəzeti. 16 yanvar. № 2, 3 s.
5. Bu dünyanın qara daşı göyərmez. (2007). Cəm. Bakı: Azərənəşr, 1360 s.
6. Fuad, E. (2015). Vətənləşən Musa Yaqub... Yada düşdü. № 1, s.11-19.
7. Osmanoglu, M. (2015). Daş: Musa Yaqubun "İlahi, mən bu daşı götürüm, götürməyim?" şeiri haqqında. Ədəbiyyat qəzeti. 18 aprel. № 22/23, 3 s.
8. Bayramov, Q. (2007). Dünyamızın qara daşlarını göyərdən şair. Ədəbiyyat qəzeti. 18 may, 3 s.

Rəyçi: f.e.d. Fərəh Cəlil

Göndərildi: 09.01.2023

Qəbul edildi: 15.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/18/16-18>

Aynur Bəxtiyar qızı İsgəndərova
Bakı Avrasiya Universiteti
magistrant
aynurisgəndərova357@gmail.com

TÜRKİYƏ MÜHİTİNİN CAVID ROMANTİZMİNİN FORMALAŞMASINDA ROLU

Xülasə

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi mühitində realizmlə yanaşı romantizm cərəyanı da inkişaf etməkdə idi. Romantizm cərəyanının parlaq nümayəndələrindən biri də Hüseyn Cavid olmuşdur. Öz yazı üslubunda Türkiyə türkcəsini seçmişdi. Ədibin romantizm cərəyanına sahiblənməsi də mühtz Türkiyə mühiti ilə bağlı idi. Cavid yaradıcılığının əsas bazasını türkcülük və Turançılıq ideyaları təşkil edirdi. Hüseyn Cavidin bu düşüncəyə sahiblənməsinin əsas faktoru Türkiyədə aldığı təhsili ilə də birbaşa bağlı idi. Xüsusən tük sərvətifününçuları və tənzimətçiləri ilə eyni ədəbi mühiti paylaşması onun yaradıcılığının formalaşmasında birmənalı rol oynamışdı.

Açar sözlər: romantizm, Türkiyə, türkcülük, Hüseyn Cavid, ədəbi mühit

Aynur Bakhtiyar Isgandarova
Baku Eurasian University
master student
aynurisgəndərova357@gmail.com

The role of the Turkish environment in the formation of Javid's romanticism

Abstract

At the beginning of the 20th century, along with realism, romanticism was also developing in Azerbaijan's literary environment. Huseyn Javid was one of the bright representatives of romanticism. He chose Turkish as his writing style. Adib's possession of romanticism was also related to the environment of Turkey. The ideas of Turkism and Turanism formed the basis of Javid's creativity. The main factor of Huseyn Javid's possession of this thought was directly related to his education in Turkey. In particular, the fact that he shared the same literary environment with the swindlers and regulators played an unequivocal role in the formation of his creativity.

Keywords: romanticism, Turkey, Turkishness, Huseyn Javid, literary environment

Giriş

Hüseyn Cavid yaradıcılığının formalaşmasında Türkiyə dövrü xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tənzimət dönəmi türk aydınlarının Avropadan mənimsəyi və türk ədəbi mühitinə gətirdiyi romantizmin əsas qayəsi milli şüurun inkişafına xidmət etmək idi. Türkcülük ideyalarının alovlu tərənnümçülərindən Türkiyə mühitində təhsil alan və türk aydınları ilə yaxından dostluq münasibətlərində olan Hüseyn Cavid idi.

Hseyin Cavid 1906-cı ilin aprelində Darülfünunda təhsil almaq üçün Naxçıvandan İstanbula gedir. Naxçıvanda aldığı diplom Darülfünunu başlamaq üçün kifayət etmədiyi üçün o, istanbulda təxminən altı ay “İdadi proqramı”nı davam etdirir və Darülfünuna qəbul olunur. Hələ liseydə oxuyarkən Rıza Təvfiklə tanış olan Cavid əfəndi onun özəl dərslərdə iştirak edir. Rıza Təvfik, 1908-ci ildə elan etdiyi II. Konstitusiya Monarxiyasından sonra deputat seçilir və dərsləri tərk edir.

Mehdi Gəncəli “Hüseyn Cavidin istanbul məqalələri” adlı məqaləsində yazır: Hüseyn Cavid İstanbulda təhsil alarkən Naxçıvanda yaşayan Qurbanəli Şərifzadəyə yeddisi İstanbuldan, ikisi Tiflisdən cəmi doqquz məktub göndərirdi. Məktubların əslı Bakıda Hüseyn Cavid muzeyində qorunur. Məktublar, Cavidinin İstanbul və Osmanlı İmperiyasındakı həyatı haqqında bəzi

məlumatları özündə ehtiva edir. Məktubların tam mətni 2007-ci ildə Bakıda dərc olunmuş “Hüseyn Cavid – əsərləri” silsiləsinin beşinci cildində mövcuddur (Əliyev, 2018: 23).

Onun əsərlərində türkçülük azərbaycançılıq vəhdət təşkil edirdi. Filologiya elmləri doktoru Aybəniz Kəngərli yazır: "XIX yüzilin sonu, XX yüzilin əvvəllərində yetişən türkçülər nəslinin görkəmli nümayəndələrindən biri kimi Hüseyn Cavid təkcə Azərbaycan türkləri üçün yazmırdı, bütün türk dünyası üçün yazırdı, Cavid üçün türklük bir bütöv idi, tam idi. Ümumtürk ədəbi dilinin nə olduğunu anlamaq üçün Hüseyn Cavid əsərlərinin dilinə baxmaq kifayətdir. Hüseyn Cavid üçün vahid türk ədəbiyyatı, vahid türk mədəniyyəti vardı və o ədəbiyyatın, mədəniyyətin içində Hüseyn Cavid vardı. Şəxsən mənə görə, Hüseyn Cavidsiz türk mədəniyyəti ola bilmədiyi kimi türk milləti də ola bilməz. İsmayıl Qasıralını, Məmməd Əmin Yurdaqlu, Ziya Göyaltı oxuyan, tanıyan, canü-könüldən sevən Osmanlı türkünün Hüseyn Cavidə də onlar qədər tanınamaması nə qədər acıdır, ağla, məntiqə sığmayan bir şeydir (Qarayev, 2016-2022)...

Azərbaycan ədəbiyyatında milliyyətçilik cərəyanının yaranmasında və yaşamasında mühüm rolunu oynayan Cavid Azərbaycan türklərində türkçülük şüurunun oyanmasında müstəsna xidmətləri olan bir yazardır. Müəllif Vətən sevgisini “Dəniz tamaşası”, “Ot və fəlakət” kimi şeirlərində, “Azər” kimi şeirlərində, “Şeyx Sənan”, “Uçurum” kimi pyeslərində lirik üslubda ifadə etmişdir; O, yazıları ilə xalqın istiqlal mübarizəsində mənəvi dünyasını gücləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatında Hüseynzadə Əli bəy, Mehmed Hadi, Abdulla Şaik, Hüseyn Cavid kimi adlar xalqın tarixi prosesdə yaşadığı bəlalara xüsusilə ifadə edərəkən; əsərlərində Azərbaycan türklərinin varlıq mübarizəsindən də bəhs etmişlər.

Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusən 1905-ci ildən etibarən milli münasibət özünü göstərir və bu illərdə milliyyətçilik hərəkatının təsiri ilə əsərlər yaradan sənətkarlar sırasında Hüseyn Cavidin də xüsusi yeri var. Hüseyn Cavid o dövrdə qələmə aldığı müxtəlif janrlı əsərləri ilə Azərbaycan türklərinin milli azadlıq mübarizəsinin panoramasını təqdim edib. Namık Kamal, Abdülhak Hamit, Mehmet Emin Yurdakul, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Mehmet Akif Ersoy kimi şəxsiyyətlərin bədii təsiri altında olan sənətkar bu illərdə yazdığı bir çox əsərində vətən sevgisini ortaya çıxararkən, türkçülük və islamçılığın təsiri ilə milli ədəbiyyat cərəyanları ilə bir çox tarixi hadisələr yaşanmış, ədəbi sahədə də öz əksini tapmışdır.

1905-ci ildə II. Osmanlı İmperatorluğunda Məşrutə monarxiyasının elanı ilə ortaya çıxan düşüncə cərəyanlarından biri də türkçülükdür. Türkiyədə II. Məşrutə monarxiyasının elan edilməsi, Çar Rusiyasında 1917-ci il rus inqilabının baş verməsi Azərbaycanla Türkiyə arasında ədəbi-siyasi yaxınlaşmaya, əlaqələrin möhkəmlənməsinə səbəb oldu. Bu dövrdə Türkiyədə müxtəlif nəşrlər Azərbaycanda diqqətlə izlənməyə başlandı. Namık Kamal, Abdülhak Hamit, M.E.Yurdakul, Tevfik Fikrət, M.Akif Ersoy kimi müəlliflərin əsərləri Azərbaycanda maraqla oxunur və səhnələşdirilirdi.

Türkiyədə yaşadığı dövrdə (1905-1910) Cavid diqqətini Türkiyədə ictimai siyasi ideologiyaların təsirlərinə, türk ədəbiyyatının mövzu və ifadə tərzinə yönəldir (Tahirli, 2015: 28).

Əsərlərinin mövzusunun sovet dövrünün aktual problemlərindən deyil, Uzaq Şərqdən, Qərbdən götürdüynə görə müəllif yaşadığı dövrdə haqsız tənqidlərə məruz qalmışdı. Bundan əlavə, o, sovet dövründə Azərbaycan ədəbiyyatına türkçü və panislamist yanaşmanı, təfəkkür anlayışını öz əsərləri ilə gətirmiş, mikroskop altına salmışdır. 1937-ci ildə türkçü və panislamist damğası ilə mühakimə olundu, sürgün edildi və sürgündə öldü.

N.Kamal, Ziya Paşa, Tevfik Fikrət və M.Ə.Ərsoyun təsiri ilə vətən, azadlıq anlayışlarına tez-tez yer verirdi.

Cavidin üslubu ilə yanaşı ədəbi dili də bir çox Azərbaycan ədəbi dil üslubundan fərqli idi. Türkiyə türkcəsində yazmağa üstünlük verən ədibiminin buna öz səbəbləri var idi. Aynur İskəndərli “Hüseyn Cavid və türk ədəbi dili” adlı məqaləsində bu hadə yazır: “Türk xalqları yüzillər boyu öz əsərlərində ərəb-fars sözlərindən faydalansalar da, Hüseyn Cavidin əsərlərində Osmanlı türkcəsi başlıca yer tuturdu (Abbasov, 1996: 1-15). Yaradıcılığında Türkiyə türkcəsinə müraciət etməsi onun 1906-1908-ci illərdə Türkiyədə İstanbul Universitetinin Ədəbiyyat Bölümünün müdavimi olması, “Sərvəti-fünunçularla”la sıx əlaqə saxlaması, Türkiyə mədəniyyəti, ədəbiyyatı, ziyalıları ilə

yaxından tanışlığı, ortaq Türk ədəbi dili yaratmaq istəyi ilə bağlı olmuşdur. H.Cavid düşünürdü ki, ortaq türk ədəbi dili, Türk xalqının birliyini göstərən ən parlaq təzahürdür. Ona görə də ümumtürk ədəbi dilinin yaranması ən vacib şərtlərdən biri idi” (Həşimova, 2020: 224).

Nəticə

Aparılan araşdırmadan belə qənaətə gəlmək olar ki, Hüseyn Cavid yaradıcılığının istiqamət prinsipləri, dili və üslubunun formalaşması əsasən Türkiyə mühiti və türk aydınları ilə daha dəqiq desək tənzimatçılarla əlaqəsindən irəli gəlirdi. Bu sistemin mənilməsənməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına tətbiqində Cavid şəxsiyyətinin rolu danılmazdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, K. (2018). Hüseyn Cavid əsərləri, 10 cildə. (III cild). Bakı: “Elm və təhsil”, 456 s.
2. Qarayev, Y. (2016-2022). Otuz üç illik təcrübə, yeni sima: TDV İslam Ensiklopediyası. Bütün hüquqlar qorunur. TDV İslam Araşdırmaları Mərkəzi. İstifadə qaydaları. Əlaqə Forması. <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-cavid>
3. Tahirli, K. (2015). Hüseyn Cavidin əsərlərində milli-mənəvi dəyərlərin təbliği. “Hüseyn Cavid əsərlərinin gənc nəslin tərbiyəsində rolu”. (Respublika elmi konfransın materialları). 23 oktyabr. Bakı, s.89-93, 148 s.
4. Abbasov, İ. (1996). “Hüseyn Cavidin poeziya dünyası”. Türk Araşdırmaları, s.2. Sivas, s.1-15.
5. Həşimova, T. (2020). XX əsr Azərbaycan və özbək ədəbiyyatında Əmir Teymur mövzusu. “Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”. № 1, s.224-230. <http://dx.doi.org/10.29228/edu.167>

Rəyçi: f.e.d. Fərəh Cəlil

Göndərildi: 27.12.2022

Qəbul edildi: 18.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/18/19-21>

Fidan Nadir qızı Rzayeva
Bakı Avrasiya Universiteti
magistrant
fidan.rzayeva@diksiya.az

NİMƏTULLAH KİŞVƏRİ YARADICILIĞININ ESTETİK ÖZƏLLİKLƏRİ

Xülasə

Uzun təkamül prosesindən keçən Azərbaycan ədəbiyyatı klassik dövrdə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının aktual problemlərindən olan nımətullah Kişvəri yaradıcılığı XX əsrin ortalarından tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Azərbaycan klassik ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri də Nımətullah Kişvəri olmuşdur. Əslən Azərbaycan türkü olan Kişvəri poeziyası öz estetik yönləri ilə xüsusi diqqət çəkir. Xüsusən Kişvəri rübailəri öz estetikliyi ilə diqqət çəkir. Azərbaycan və fars dillərində yazan şair özündən sonra böyük bir irs buraxmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatına tövlərər bəxş edən Kişvərinin “Divanı bu gün də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının diqqət mərkəzindədir.

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, orta əsrlər, estetiklik, Kişvəri, “Divan”

Fidan Nadir Rzayeva
Baku Eurasian University
master student
fidan.rzayeva@diksiya.az

Aesthetic features of Nimatullah Kishvari's creativity

Abstract

Azerbaijani literature, which has gone through a long evolutionary process, has entered a new stage in the classical period. Nimatullah Kishvari's work, which is one of the actual problems of Azerbaijani literary studies, has become an object of research since the middle of the 20th century. One of the most prominent representatives of Azerbaijani classical literature was Nimatullah Kishvari. The poetry of Kishvari, originally an Azerbaijani Turk, attracts special attention with its aesthetic aspects. Especially the Kishvari rubai are notable for their aestheticism. The poet, who wrote in Azerbaijani and Persian languages, left behind a great legacy. "Divan" of Kishvari, who gave stables to Azerbaijani literature, is still the center of attention of Azerbaijani literary studies.

Keywords: Azerbaijani literature, the Middle Ages, aestheticism, Kishvari, "Divan"

Giriş

Klassik ədəbiyyatımız əsrlər boyu müxtəlif ədəbi-estetik və dini-fəlsəfi təsirlərin nəticəsində formalaşmışdır. Kəskin tarixi çaxmaşmalara baxmayaraq Azərbaycan ədəbiyyatı mənəvi-mədəni dəyərlərini qoruyub saxlaya bilmiş, öz ənənələrini qoruyub saxlamış və müxtəlif mənəvi, siyasi, ideoloji sistemlərdə öz varlığını sürdürə bilmişdir.

Bu mənada Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən önəmli mərhələlərindən biri də XV-XVI əsrlərə təsadüf edir. Məhz bu dövrdə Azərbaycanda anadilli ədəbiyyat xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu dövr üçün labüd olan mpyzuların əsasını fəlsəfi-ictimai, dini-təsəvvüfi görüşlər təşkil edirdi. “Bəhs etdiyimiz dövrdə Qazi Bürhanəddin və İmadəddin Nəsimi yaradıcılığı ənənələrinin söz sənətinə təsiri hələ də davam etməkdə idi. XVI əsrdə Məhəmməd Füzuli kimi dahi şairimizin poeziya meydanına qədəm basmasına qədər Azərbaycan ədəbiyyatında Həqiqi, Bədr Şirvani, Həbib, Xəlil, Hamidi, Şah Qasım Ənvar, Gülşəni, Hidayət, Kişvəri kimi şairlər həm ana dilində, həm ərəb, həm də fars dillərində zəngin söz inciləri yaratmışlar (Bayramova, 2021: 3).

XV əsrin sonu XVI əsrin əvvəllərində yaşadığı ehtimal edilən Nəmətullah Kəşvərinin özündən sonra qoyduğu irsi Azərbaycan poeziyasının formalaşma xüsusi rol oynamışdır. Doğum və ölüm tarixləri məlum deyil. Kəşvəri araşdırmaçılarından olan Həmid Araslı “Füzuli sələflərindən Kəşvəri” adlı məqaləsində Kəşvəri haqqında verdiyi məlumatlarda qeyd etdiyi kimi Kəşvəri haqqında tarixi məlumatlar olduqca azdır. Müəllif eyni zamanda Leninqrad Şərqsünəşliq İnstitutunun Əlyazmalar şöbəsində saxlanılan Xətayi “Dəhnamə”sinin arxasında Kəşvərinin bəzi qəzəllərinin olduğunu bildirdi. 1946-cı ildə Kəşvəri divanının tapılması şair haqqında daha çox məlumatlar əldə edilməsinə səbəb olmuşdur (Araslı, 1946: 34).

“Məhəmməd Əli Tərbiyətin Kəşvərinin vətəni olaraq qeyd etdiyi Dilman-Dilməkən Cənubi Azərbaycanda Urmiyə gölünə axan çayın sahilində yerləşən tarixi bir şəhərdir. Bu şəhərin digər adı Selmas, indiki adı isə Şapurdur. Bəzi tarixçilərin fikrincə, vaxtilə İsfahanın qərb hissəsində Dilman adlı yer olub. Ağsu rayonunda Dilman adlı dağ şəhəri var. Əvvəllər Şamaxı şəhərinə tabe olan bu şəhərin əhalisi vaxtilə Güney Azərbaycanın Dilman şəhərindən köçüb bura gəlirlər” (Eyvazova, 1983: 10).

M.Hüseyni qeyd edir ki, “təzkirə müəllifi bəziləri Kəşvərinin əslinin Qumdan, bir çoxları isə Qəzvinin Rudbarından olduğunu bildirmişlər. Ancaq milliyyətinin türk olduğu məlumdur... O, ədəbiyyat meydanında keçmiş Əbülmüzəffər Şah İsmayıl zamanında görünməyə başlayıb. Türk və gili dillərində də şeir demişdir. Bir çox ölkələri səyahət etmişdi... Azərbaycanın vəziri Xacə Zeynalabdinə yazdığı həcv qəsidəsi dünyada məşhurdur. Qəzəllərdən ibarət divanını müəllif görməmişdir. Onun qəzəli azdır. Lakin qəzəl formasında yazdığı əlifba sırasıyla tərtib edilmiş bir neçə müsairəsini (şairlərlə yazışma) görmüşəm. Bu xülasəyə onun ən seçilmiş iki qəsidəsini daxil etmişdir. Bu şeirlər yüz səksən beytdən ibarətdir” (Kəşvəri, 2010: 14).

Tarixi mənəqəbələrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Qəzvinə doğulan Kəşvəri Təbrizdə yaşamışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına töhvələr verən Kəşvərinin bir çox əsərləri ana dilində yazılmış və Azərbaycan dilinin təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynamışdır. Lakin bununla yanaşı Kəşvəri fars dilində də əsərlər yaratmışdır. Tarixdən bəlli olduğu kimi klassik dövr Azərbaycan ədəbiyyatı əsasən üçdilli olmuş və dillər arasında fars dili daha geniş vüsət qazanmışdır. Həmin dövrdə fars dilindən istifadə daha geniş oxucu kütləsinə açıla bilmək üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi (Gadzhıyeva, 2018: 5). Roza Eyvazovanın verdiyi məlumata görə Nəmətullah Kəşvəri Dilməkəndə doğulub, Məhəmməd Əli Tərbiyətin "Danışməndan-ı Azərbaycan" kitabı və Penahi Makulinin "Ədəbi məlumat cədvəli" əsasında Azərbaycan və fars dillərində yazıb (Eyvazova 1983: 10).

Əsərlərinə və yaradıcılığına gəldikdə isə şairin iki dildə şeirlər “Divan”ının əlyazmaları vardır. Farsca olanlar yarımçıq və naqisdir. Kəşvərinin farsca “Divan”ında məhəbbət motivi iki şəxəlidir. Bunların da hər biri özünəxas obrazlar zəncirindən ibarətdir. Həmin zəncirin halqalarından biri eşq-aşiq-məşuq obrazlarıdır. Burada aşiq obrazının da özlüyündə qəlb-kabab-şəm-pərvanə-kuy obrazları ilə əlaqələnir. Aşiqin iztirabları təsvir olunarkən qəlb - göz yaşı - kabab kimi obrazlara müraciət olunmuşdur. Yar (məşuq və ya büt) obrazının vəsfində isə sevgilinin detallı təsviri dayanır ki, bu da üz-saç-göz-kirpik-yanaq-çənə-xal-dodaq-bel (muymıyan) – qamət (sərv) kimi kiçik obrazlar vasitəsilə həyata keçirilmişdir (Kəşvəri, 2010: 141).

Nəticə

Aparduğumuz təhlillərdən aydın olur ki, Kəşvəri yaradıcılığı klassik bədii söz sənətimizin təməl qaynaqlarını təşkil edir. Öz yaradıcılığı boyu, Azərbaycan tükçəsində və farsca yazdığı şeirlərində xüsusi estetikası ilə seçilmişdir. Kəşvəri yaradıcılığı ilə bağlı XX əsrin ortalarında etibarən tədqiqat işləri aparılsa da onun yaradıcılığı bu gün də aktual problemlərdən biri kimi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının maraqlı istiqamətlərindən biridir.

Ədəbiyyat

1. Bayramova, L. (2021). Nəmətullah Kəşvərinin farsca "divan"ının ideya-tematik və bədii-üslubi xüsusiyyətləri fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 154 s.
2. Araslı, H. (1960). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I cild. Bakı, 219 s.

3. Eyvazova, R. (1983). Kışvəri Divanı'nın dili (Morfoloji xüsusiyyətləri). Bakı, 118 s.
4. Kışvəri. (2010). Türk Divanı, tərt. ed. Hüseyini, M., red. Kərimov. Bakı: Nurlan, 104 s.
5. Gadzhiyeva, K. (2018). Sravnitel'noye izucheniye azərbaydzhanskoy literatury XV veka v kontekste issledovaniya klassicheskoy vostochnoy poezii. Aktual'nyye voprosy sovremennoy filologii i zhurnalistiki. № 2(29), 14 s.

Rəyçi: f.e.d. Fərəh Cəlil

Göndərildi: 04.01.2023

Qəbul edildi: 16.02.2023

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/18/22-25>

Töhfə Ruslan qızı Nuriyeva
Hanyang Universiteti
tofa.nuriyeva.96@gmail.com

KOREYA MƏDƏNİYYƏTİNDƏ PƏLƏNG OBRAZI VƏ ŞAMANİZM

Xülasə

Bütün dünyada insanlar Cənubi Koreyaya getdikcə daha çox maraq göstərirlər. Ölkənin müasir mədəniyyəti ilə yanaşı Koreyanın tarixi və sosial-mədəni xüsusiyyətləri də diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Məqalə Cənubi Koreya mədəniyyətinin müxtəlif dövrlərə aid müxtəlif aspektlərini əhatə edir. Tədqiqatda məqsədimiz pələng obrazının nəyi simvolizə etdiyi barədə məlumat verməkdir. Eyni zamanda şamanizmin qədim dövrdən müasir mədəniyyətə qədər hansı səviyyədə Cənubi Koreyanın həyatında rol oynadığı məsələlərini diqqətə çatdırmaq əsas vəzifə seçilmişdir.

Açar sözlər: mədəniyyət, pələng, şamanizm, ruh, somvolika

Tohfa Ruslan Nuriyeva
Hanyang University
tofa.nuriyeva.96@gmail.com

Tiger images and shamanism in Korean culture

Abstract

People all over the world are showing more and more interest in South Korea. In addition to the modern culture of the country, the historical and socio-cultural features of Korea are among the issues in focus. The article covers various aspects of South Korean culture from different eras. Our goal in the study is to provide information about what the image of a tiger symbolizes. At the same time, the main task was to draw attention to the issues at which level shamanism played a role in the life of South Korea from ancient times to modern culture.

Keywords: culture, tiger, shamanism, spirit, somvolika

Giriş

Tarixdən əvvəlki dövrlərdə ən qədim yaşayış məskənlərindən olan Koreya xalqı öz görkəmli bədii həssaslığına əsaslanan unikal mədəniyyət inkişaf etdirmişdir. Yarımadanın coğrafi şəraiti koreyalılara həm kontinental, həm də dəniz mədəniyyətlərini və geniş resursları əldə etmək imkanları təmin etmiş və bununla da həm o zamanlar, həm də indiki bəşəriyyətin qalan hissəsi üçün maraqlı və dəyərli orijinal mədəniyyətlər formalaşdırmışdır.

Koreyanın musiqi, incəsənət, ədəbiyyat, rəqs, memarlıq, geyim və mətbəxdən ibarət canlı mədəni irsi ənənə və müasirliyin birləşməsinə təklif edir. Koreyanın müasir mədəniyyəti keçmiş dünyagörüşün sütunları üzərində inkişaf etmişdir. Mifoloji təfəkkür müasir düşüncə tərzində də özünü göstərməkdədir.

Hər ölkədə bir neçə heyvan fiquru vardır ki, onlar ən çox miflərdə, xalq nağıllarında görünür, keçmiş əsrlərin rəsmlərində görünür və canlanır. İnsanların bu cür heyvanlara bəxş etdiyi xüsusi xüsusiyyətlər onları müəyyən bir obraza çevirir. Belə bir görüntünün sonrakı taleyi fərqli ola bilər: bu görüntü ölkə haqqında stereotiplərə möhkəm toxuna bilər, bəzi şirkətlərin loqolarında görünə bilər və təkrar-təkrar müasir incəsənətdə əks oluna bilər.

Koreya mədəniyyətində belə əsas heyvanlardan biri, şübhəsiz ki, pələngdir. Pxençxanda keçirilən 2018 Qış Olimpiya Oyunlarında simvolik olaraq Suhorang adlı ağ pələng seçilmişdir. Yeri gəlmişkən, onun adı "qoruma" mənasını verən suho (수호) və "pələng" mənasını verən horani (호랑이) sözlərinin birləşməsidir. Bu o deməkdir ki, Koreya mədəniyyətində və mifologiyasında pələng həmişə insanlara məmnuniyyətlə kömək edən və qayğı göstərən qoruyucu kimi peyda

olmuşdur. Əslində pələng obrazı çox qeyri-müəyyəndir. O müxtəlif xüsusiyyətlərin dayıyıcısıdır və onu sırf müsbət qəhrəman adlandırmaq olmaz. Koreya mədəniyyətində pələngin mübahisəli təcəssümləri haqqında öyrənmək üçün tarixi keçmişə nəzərdən keçirmək lazımdır.

Pələnglə bağlı ilk və ən məşhur mənbələrdən biri Tanqun mifində tapıla bilər. Bu, Samguk Yusada (Üç Krallığın Salmələri) təsvir edilən və Tanqun tərəfindən ilk Koreya dövlətinin qurulmasından bəhs edən ən mühüm Koreya mifidir. Təəssüf ki, bu mifdə pələngin rolu kifayət qədər kiçikdir və hekayəsi kədərli. Eyni mağarada yaşayan pələng və ayı həqiqətən insan olmaq istəyirmiş. Tanqun onlara sarımsaq və yovşan vermişdir ki, onu yeyin və yüz gün günəşdən qaçın. Nurdan gizlənilməsi şərti yerinə yetirilsəydi, onlar adam olardılar. Ayı üçün hər şey düzəlmiş, o, yüz gün yaşamış və qadın olmuşdur. Lakin pələng bu sınağa dözməmiş və təslim olmuş, heç vaxt kişi olmamışdır (Postrelova, 2015).

Choi Junungun məqaləsində Koreya mədəniyyətində əks olunan üç pələng təsviri qeyd olunur: pələng-yırtıcı; pələng-ruh (və ya ruhun elçisi); antropomorfik pələng. Pələng ya nəcib bir zadəgan kimi təsvir edilir, ya da onun tamahkarlıq və axmaqlıq kimi mənfi xüsusiyyətləri vurğulanmaqla zadəganlığı tamam başqa tərəfdən əks etdirirdi. Ancaq bu siyahını hərtərəfli adlandırmaq olmaz, çünki pələng bəzən başqa rollarda da görünürdü (Choi Jun Eun, 2017).

Pələng ruhun daşıyıcısı funksiyasını yerinə yetirirdi. Burada dörd əsas nöqtə ("sasin") anlayışını xatırlatmaq lazımdır, buna görə dörd qoruyucu ruh var, hər biri dünyanın öz tərəfinə cavabdehdir. Ağ pələng qərbə cavabdeh idi və buna görə də, məsələn, məşhur Qoquryeo qəbirlərindən birinin (IV-VII əsrlər) qərb divarında - "Böyük türbə" təsvir edilmişdir. Bu kontekstdə pələng sülh və harmoniya kimi müsbət anlayışları simvolizə edirdi (Dzharylgasinoва, 2009).

Onlar qorunmaq üçün pələngə müraciət etdirdilər və bu məqsədlə pələngi adətən əjdaha ilə təsvir edib xüsusi munbe (문배) qapı cazibəsindən istifadə etdirdilər. Pələngin vəzifəsi bilavasitə evi bələklərdən və hər cür bədbəxtlikdən qorumaq idi ki, bu işdə ona vəhşiliyi və cəsarəti kömək edirdi.

Koreyanın pələngi təsvir edən bəzi rəsmlərinə diqqətlə baxsanız, onun yanında bir sasağan tapa bilərsiniz. Bu süjet həqiqətən Koreya rəssamlığında çox yayılmışdır və bir neçə mənəni daşıyır. Belə ki, şamanın evində belə bir şəklin olması bu mənaya gəlir ki, pələng dağların ruhunu simvolizə edirdi, sağsağan isə onun şagirdi və köməkçisi funksiyasının daşıyırdı. Və belə bir süjetli şəklin giriş qapısında olmasının bir mənası var idi: məqsəd evi pisləkdən qorumaq idi (Gabusenko, Sirotina, 2002: 65).

E.N.Filimonova koreya dilində bir sıra məcazi müqayisələri pələnglə əlaqələndirmişdir. Onların arasında ruhən güclü, çevik, hiyləgər, cəsarətli, vəhşi, qorxudan, ruhlandırıcı şəxsiyyət kimi xüsusiyyətlər sadalanır (Filimonova, 2004: 53).

Koreya dilində pələnglə müqayisənin bu qədər geniş xüsusiyyətlərlə əlaqələndirilməsi bir daha təsdiqləyir ki, Koreyada pələng obrazı son dərəcə qeyri-müəyyəndir və onu yalnız bir keyfiyyətə endirmək mümkün deyil.

Cənubi Koreyada şamanizm müasir dövrdə də məşhurdur. Bir çox insanlar, xüsusən də evlilik kimi hər hansı mühüm hadisədən əvvəl gələcəkləri ilə bağlı məsləhət almaq üçün şamanlara müraciət edirlər. Buna görə də Koreya dramlarında tez-tez personajların və ya onların valideynlərinin həyatları, karyeraları, övladlarının evliliyi və onları narahat edən digər məsələlərlə bağlı şamanların yanına məsləhət almaq üçün getdiyi səhnələrə rast gəlmək olar.

Koreya yarımadası ərazisində şamanizmin üç dövlət dövründə (e.ə. I əsr - eramızın 4-cü əsri) formalaşdığına dair fikirlər var (Lazareva, 2018). Əsrlər boyu şamanizm öz eniş-yoxuşlarını yaşamışdır: onun cəmiyyətdəki statusuna və ona münasibətdə müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Ya iqtidar nümayəndələrinin yolunu seçməkdə mühüm rol oynamış, ya da hakim dairələrə ondan narazı qalmışdır. Yaponiyanın işğalı dövründə (1910-1945) zülmə məruz qalan Koreyanın milli mədəniyyətinin bir çox digər təzahürləri kimi şamanizm də Yaponiya hökuməti tərəfindən bəyənilməmişdir. XX əsrin ikinci yarısında da şamanizmə münasibət birmənalı deyildi: o, bəzilərinin tənqidinə, digərlərinin isə marağına səbəb olmağa davam edirdi. Bu gün şamanlığa mədəniyyətin mühüm hissəsi kimi yanaşılır: insan öz gələcəyini bilmək istəməsə belə, Koreya

şamanizminin özəllikləri ilə maraqlanmağa, bəzi xalq bayramlarında ritual ayinlərin necə yerinə yetirildiyini görməyə heç nə mane olmur.

Cənubi Koreyada uzun müddət müxtəlif dinlər və təlimlər - daoizm, konfutsiçilik, buddizm və s. birgə mövcud olduğu və bir-birinə qarışdığı üçün bu, Koreya şamanizminin panteonunda da özünü göstərir. Onu sonsuz hesab etmək olar, lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, ruhlar əsasən iki növə bölünür - pis ruhlar və yaxşı ruhlar.

Ancaq aralarındakı bölgü o qədər də qəti deyil. Belə hesab olunurdu ki, hətta pis bir ruhdan yaxşı soruşsan, o da yaxşı xidmət göstərə və çətin bir işdə kömək edə bilər. Və əksinə, əgər yaxşı bir ruhu qəzəbləndirirsənsə, ondan yaxşılıq gözləməməlisiniz. Koreyada göy, ulduzlar, Yerin ruhları, Ay, eləcə də təbiətin bir çox digər elementləri ilə əlaqəli ruhlar xüsusilə hörmətlə qarşılanırdı.

Koreya şamanları iki əsas qrupa təsnif edilmişdir: pansu və mudan. Pansu kişi şamanlar idi, adətən anadangəlmə kor olurlar. Çox vaxt onlar proqnozlar üzrə ixtisaslaşmışdılar. Mudan daha çoxsaylı qrupdur: əsasən, Mudan xüsusi ayinlər yerinə yetirən qadın şamanlar idi. Onların məqsədi xəstəlikdən xilas olmaq, təmizləmək və ya başqa bir həyat problemini həll etmək idi.

Mudan olmağın iki yolu var idi: irsi şaman olmaq və ya ruh insanda məskunlaşdıqdan sonra şamanizm yoluna girmək. Belə şamanlar xarizmatikdir. Ruh insanda məskunlaşdıqdan sonra şamanizm yoluna girmək "şaman xəstəliyi" deyilən bir mərasimi ehtiva edir. Bu xəstəlikdən qurtulmağın yalnız bir yolu var - ruhlara xidmət etmək. Yəni Şaman xəstəliyinə qalib gəlmək, əzablara dözmək əsas şərtidir. "Şaman xəstəliyi" hallüsinasiyalar, illüziyalar, xəstəliyin digər fiziki və psixi təzahürləri ilə müşayiət olunur və bunun uzun illər davam edə biləcəyi güman edilir (Zhelobtsov, 2014).

Şamanlar insanla ruh arasında vasitəçi rolunu oynayırlar. Bunun üçün onlar qeyri-maddi varlıqlarla dialoq aparmağa imkan verən ekstaz vəziyyətinə düşməlidirlər. Birbaşa, Koreyada ruhlarla ünsiyyət (kamlanie) ayininə "kut" deyilir, onun davranışı adətən rəqslə ifadə olunur və nəticədə trans vəziyyətinə salınır (An encyclopaedia of Korean culture, 2004: 333).

Müasir dövrdə şamanizmin bir çox ənənələri dəyişmişdir: ritualın vizual komponentinə getdikcə daha çox diqqət yetirilirdi. Bu, Koreya mədəniyyətini nümayiş etdirən müxtəlif festivalların keçirilməsi və turizmin inkişafı ilə bağlıdır. Cənubi Koreyada şamanizmin ən məşhur təzahürü indi şaman falçıları və onların taleyi haqqında daha çox bilmək istəyənləri maraqlandıran xüsusi fal evləridir.

Nəticə

Koreya mədəniyyəti həqiqətən tarix, ənənə və unikalılıqla doludur. Koreyanın müharibə şəraitində olan və inkişaf etməmiş bir ölkədən global iqtisadiyyatın yüksək göstəricilərindən birinə sürətlə yüksəlməsi Cənubi Koreyalılara və bizim üçün bu gün mədəniyyətlərində ənənə və modernizmin belə qarışığından zövq almağa imkan verən səbəblərdən biridir.

Ədəbiyyat

1. Postrelova, M. (2015). The mythical founder of Korea Tangun and its perception in various historical periods.
2. Choi Jun Eun. (2017). The Image of the Tiger as a National Symbol of Korean Culture. Society: Philosophy, History. Culture.
3. Dzharylgasimova, R. (2009). Goguryeo tombs and their wall paintings.
4. Gabrusenko, T., Sirotina, E. (2002). Korean plots [The image of the tiger in Korean culture]. Oriental collection (M.), no. 2 (9), p.63-70.
5. Filimonova, E. (2004). Symbolism of animals in translated works. "Sacred" animals (based on translations from Korean and Chinese). Language, consciousness, communication: Sat. articles. Issue. 26. M.: "Max Press", p.51-82.
6. Lazareva, K. (2018). Korean shamanism: from tradition to performance. Vestnik RGGU. Series: Literary criticism. Linguistics. Culturology.

7. Zhelobtsov, F. (2014). About shamanism in Korea. Bulletin of the North-Eastern Federal University. M.K.Ammosov.
8. An encyclopaedia of Korean culture. (2004). Seoul, Korea: Hansebon, 798 p.

Rəyçi: s.e.ü.f.d. Youen Kim

Göndərildi: 03.12.2022

Qəbul edildi: 10.02.2023

TEXNİKA ELMLƏRİ TECHNICAL SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/18/26-29>

Elsevər Mayıs oğlu Hümmətov
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
magistrant
elsever.hummetov@bk.ru

KOMPRESSOR QURĞULARINDA VİBRASIYALARIN YARANMA SƏBƏBLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI

Xülasə

Bu məqalədə titrəyişlər haqqında məlumat verilmişdir. Onun təhlükəsizlik məsələlərinə toxunulmuşdur. Titrəyişlər üçün parametrlər göstərilmiş və izah edilmişdir. Titrəyişlərin yaranmasının avadanlığa göstərdiyi mənfi təsirlər haqqında bəhs edilmişdir. Kompresorlarda aparılmış vibroakustik sınaqların nəticələri göstərilmişdir.

Açar sözlər: porşenli kompressor, vibrasiya, vibrosürət, vibrotəcil, tezlik

Elsavar Mayıs Hummatov
Azerbaijan State Oil and Industry University
master student
elsever.hummetov@bk.ru

Causes of vibrations in compressor units and their elimination

Abstract

This article provides information on vibration and addresses its safety issues. Parameters for vibrations are shown and explained. The negative effects of vibrations on the equipment have been discussed. Results of vibroacoustic tests conducted on compressors are shown.

Keywords: reciprocating compressor, vibration, vibrospeed, vibroacceleration, frequency

Giriş

Vibrasiya – latın dilində “vibratio” sözündən götürülmüş və cisimlərin mexaniki rəqsidir. Vibrasiya mürəkkəb texnoloji proseslərin gedişində yaranır. Titrəyişlər təbbi formada da yarana bilər, məsələn zəlzələ vulkən və s. nəticəsində də yarana bilər. İstehsalat obyektlərində texnoloji proseslər zamanı tez-tez parametrlərin dəyişməsinə nəzərə alaraq (temperatur, sürət, təzyiq, tezlik və s.) vibrasiyaların qarşısının alınması üçün tədbirlər görülür.

Vibrasiyaların olması avadanlıqda olan əksər detalların yeyilməsi və dağılmasına, boru dayaqlarının çökməsinə, arakəsmələrdə çatların yaranmasına və s. təhlükəli hallara səbəb ola bilər. Kompresor vibrasiyanın yaranmasının əsas səbəbi hərəkətdə olan hissələrin kütləsinin qeyri-tarazlığı, güclü külək zamanı konstruksiyalara və texnoloji avadanlıqlara təsiri, eyni zamanda seysmik hadisələri göstərmək olar. Bunlarla yanaşı kompressorların quraşdırılması zamanı layihə tapşırıqlarına və quraşdırma üzrə qoyulan qaydalara əməl edilməməsi də vibrasiyaların yaranmasına səbəb ola bilər. Kompresorların istismarı zamanı onun pzü ilə yanaşı, boru kəməri sistemi və sistemlər əlaqə olan aparatların dözümlülüyünü təmin etmək çətindir. Bunun təmin olunması üçün kompressorlarda tez-tez vibroakustik sınaqların aparılması zamanı mümkündür.

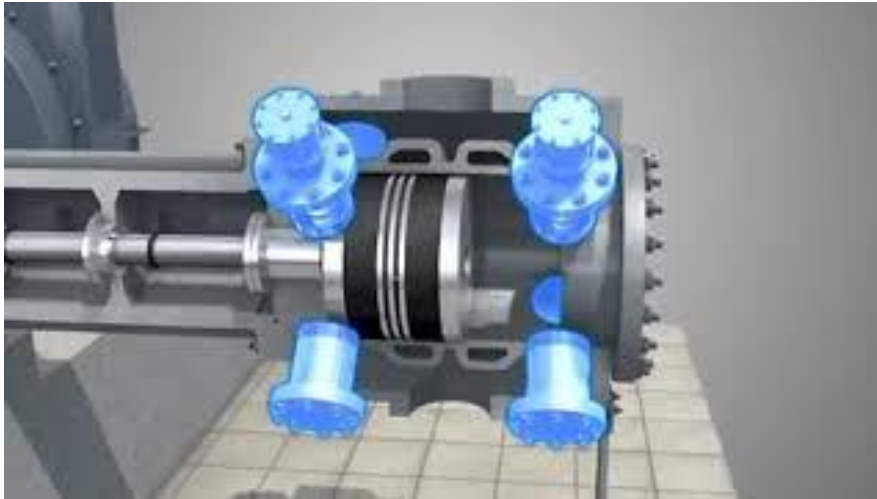
Kompresorların vibrasiya vəziyyətini qiymətləndirərkən vibrosürət, vibrotəcil, tezlik və başqa parametrlərdən istifadə olunur. Vibrosürətin tapılması vibrasiyaların insan orqanizminə təsirinin

qiymətləndirilməsi üçün vacibdir. Vibrosürət kinetik enerji və güc impulsunu müəyyənləşdirir. Vibrotəcil sükunət (ətalət) qüvvəsinin amplitudasının təsir güclərinin əlavə olunması ilə ststik sxem üzrə daxili qüvvələrin təyin olunmasında istifadə edilir.

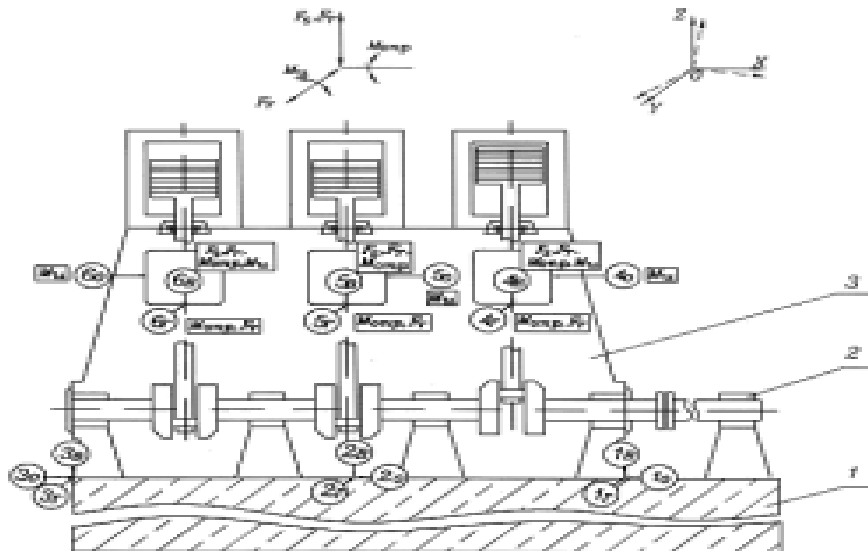
Vibrasiyaların intensivliyinin qiymətləndirilmədi üçün ən əlverişli kriteriya vibrosürətdir. Vibrasiyanın yol verilən təsir həddində tezliyin artması ilə virotəcil tezliklərin geniş spektri üçün dəyişməz qalır, vobroyerdəyişmə isə artır. Tətbiq olunan ölçü cihazları üçün etibarlılıq nöqtəyi nəzərindən vibrosürət optimal parametr sayılır. Titrəyişlərin kompressorda səciyyəvləndirilməsi üçün sürət, rejim, kontur, vaxt miqdarı kimi xarakteristikalar təhlil olunur.

Hal-hazırda geniş miqyasda tıbbiq olunan sıxılmış qazın alınmasında əsas texnoloji avadanlıq olan komprssorların fasiləsiz, təhlükəsiz və səmərəli işinin təmin olunmasa maneə olan titrəyişlərin normal səviyyədə saxlanması üçün görüləcək tədbirlərlə əlaqədar müəssisələrə tövsiyələr vermək üçün bu məlumatlar verilmişdir. Sənayedə istismar edilən avadanlıqlar və qurğularda titrəyişlər faydalı və zərərli olmaqla iki yerə bölünür. Müxtəlif təyinatlı qurğular, mühərriklər, turbinlərin istismarı zamanı yaranmış titrəyişlər iş rejiminin pozulmasına səbəb oldğu üçün bunlar zərərli titrəyişlər hesab olunur.

Titrəyişlər insan orqanizminə də müxtəlif formada təsir edir. Orqanizmin bir hissəsinə təsir edən vibrasiya lokal vibrasiya, bütün orqanizmə təsir göstərsə ümumi vibrasiya adlanır.

Şəkil 1. Pistonlu kompressorun konstruktiv sxemi

Şəkil 2. Kompressora nəzarət sxemi

Titrəyişlərin bioloji təsiri isə tezlikdən asılıdır. Tezliyi 15 Hs-dək olan rəqslər vestibulyatoraparata təsir göstərir, 25 Hs-dək olan rəqslər isə ayrı-ayrı təkənlər formasında olur, sümük və oynaqalarda dəyişikliyə səbəb olur. 5-Hs-250 Hs aralığında olan rəqslər isə sinir sisteminə təsir edir, damar spazmlarına səbəb olur. Həm avadanlıqların istismar müddətinin uzadılması, fasiləsiz və qəzasız iş rejiminin təmin edilməsilə yanaşı, insan orqanizminə təhlükə yaradan amil kimi vibrasiya səbəblərin öyrənilməsi, diaqnostik təhlillər aparmaqla vibrasiyaların minimuma endirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Tədqiqat obyektini kimi porşenli kompressor götürülmüşdür. Porşenli kompressorlarda qaz verilən həcmdə tutularaq sıxılır, sonra isə xaric edilir. Porşenli kompressorlar (şək.1.) öz kiçik həcm tutumu və yüksək təzyiqli fərqi ilə fərqlənirlər.

Ölçü aparatlarının seçilməsi titrəyiş parametrlərinin in tipi və ölçülmə diapazonundan asılıdır. Aşağıda göstərilən tələblər bu zaman nəzərə alınmalıdır:

1. bütün ölçü quruluşlarının paspirtləri olmalıdır;
2. amplituda-tezlik və amplituda xarakteristikaları işçi diapazonda xətti olmalıdır;
3. aparılacaq hər sınaqdan öncə bütün vibrodəyişdiricilər amplituda-tezlik və amplituda xarakteristikalarının qurulması ölçü sxeması ilə birlikdə dərəcələnməlidir.

Vibrodəyişdiricilər kütləsi dəqiq olan detal kütləsini 5%-dən artıq olmamalıdır. Vibrodəyişdiricilərin ölçüləcək obyektə bərkidilmə sərtliyi bərkidici quruluşdan və vibrodəyişdiricidən ibarət sistemin öz tezliyinin ölçülən vibrasiya tezliyindən 2-3 dəfə artıq olmasını təmin etməlidir.

Mürəkkəbliyindən asılı olaraq titrəyiş prosesi ümumi və ya qismən təhlil edilir. Titrəyişlərə həddən artıq məruz qalan nöqtələrdə vibrasiyasının spektral təhlili yüksək tezliyi olan rəqslərin spektrda üstünlük təşkil etdiyi geniş zolaqlı vibrasiyalar barədə düzgün nəticəyə gəlməyə şərait yaradır. Aparılan tədqiqatlar zamanı təzyiqli və titrəyişin döyünməsi zamanı porşenli kompressorların istismar müddətinin və möhkəmliyinin uzadılma resursları barədə nəticəyə gəlmək mümkün olur. Kompressorlarda qurulmuş tutum, aparat və onlara birləşdirilmiş boru xətləri təzyiqli və titrəyiş döyünməsinə məruz qaldığından onların metalında qəfil dayanmalara, çatların yaranması risklərinə rast gəlinir.

Kompressorlarda porşenin irəli-geri hərəkəti nəticəsində dinamik təsirlərin qeyri-stasionarlığı yaranır və bu vibrasiya vəziyyətinin yaranması ilə əlaqələndirilir. Bu halda aşağıdakı hallar əlavə titrəyiş mənbələrinin yaranmasına səbəb olur:

1. Fırlanan və irəli hərəkət zamanı kütlə ətalətindən yaranmış qeyri-taraz qüvvələr;
2. Fırlanan və irəli hərəkətdə olan kütlə ətalətinin qüvvə momenti;
3. Ləngər momenti;
4. Silindr və pillələr arası kommunikasiyalarda qaz təzyiqli döyüntüsü;
5. Dirsəkli valın hərəkəti rəqsləri;
6. Klapanlara daxil olan elementlərin hərəkət mexanizmi zərbələri.

Diaqnostika edərkən porşenli kompressorların diqqət çəkən səbəblərdən biri nasazlıqlar nəticəsində meydana gələn silkələnmələr, kütlə qeyri-tarazlığından yaranmış ümumi titrəyiş halı islə üst-üstə düşür.

Nəticə

Kompressorlarda yaranan titrəyişlərlə mübarizə metodu kimi aşağıdakıları göstərmək olar;

1. Yarandığı mənbəyə təsir etməklə titrəyişlərin azaldılması;
2. Dinamiki vibrosöndürmə, müdafiə olunmuş obyektə titrəyişlərin genişlənməsinə imkan verməyən sistemlərin qoşulması;
3. Titrəyişdə olan sistemin kütləsinin, sərtliyinin səmərəli seçilməsi yolu ilə rezonans rejimindən qurtarmaqla;
4. Vibrozəifləmə, titrəyişdə olan konstruktiv elementlərin rezonansa yaxın olan tezliklərdə vibrasiyalar zamanı sisipativ qüvvələrin artırılması;
5. Vibrozolyasiya, vibrasiya mənbəyi ilə müdafiə olunmuş obyekt arasında vibrozolyatorun qoyulması;

6. Vibroudulma, daxili sürtünmə proseslərinin gücləndirilməsi metodu ilə titrəyişlərin azadılması. Burada vibroenerji istilik enerjisinə çevrilir.

Ədəbiyyat

1. <https://az.wikipedia.org/wiki/Kompressor>
2. <https://www.elektro-expo.ru/ru/articles/2016/o-kompressore-harakteristika-i-ekspluataciya/>
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%BE%D1%80>
4. <https://www.elektro-expo.ru/ru/articles/2016/kompressory-raznogo-vida-i-naznacheniya/>
5. <https://dupad.ru/chem-otlichaetsya-nasos-ot-kompressora>
6. <https://exist.ru/document/articles/1493>
7. <http://allcompressors.ru/page/article5.php>
8. <https://storgom.ua/novosti/ustrojstvo-i-pravila-raboty-s-avtokompressorom.html>
9. <https://storgom.ua/novosti/kak-polzovatsya-avtomobilnym-kompressorom.html>
10. <https://m.e1.ru/f/39/414232/>

Rəyçi: t.ü.f.d. Ata Babayev

Göndərildi: 16.12.2022

Qəbul edildi: 19.02.2023

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Eldar Arif oğlu Cəfərov Mirşəhla Cəmil qızı Əsgərli Türkiyənin Balkan siyasəti: böyük dövlətlərin regiona marağı və geosiyasi rəqabət	7
Məxluqə Eldəniz qızı Qasımova Musa Yaqub poeziyasının estetik və bədii meyarları	13
Aynur Bəxtiyar qızı İsgəndərova Türkiyə mühitinin Cavid romantizminin formalaşmasında rolu	16
Fidan Nadir qızı Rzayeva Nimətullah Kişvəri yaradıcılığının estetik özəllikləri	19
Töhfə Ruslan qızı Nuriyeva Koreya mədəniyyətində pələng obrazı və şamanizm	22

TEXNİKA ELMLƏRİ TECHNICAL SCIENCES

Elsevər Mayis oğlu Hümmətov Kompresor qurğularında vibrasiyaların yaranma səbəbləri və onların aradan qaldırılması	26
---	----

İmzalandı: 27.02.2023
Formatı: 60/84, 1/8
H/n həcmi:4 ç.v.
Sifariş: 622

aem.az saytında çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az

